

Mieke Boon en Peter Henk Steenhuis

FILOSOFIE VAN HET KIJKEN

Kunst in ander perspectief

Eliasson | Moritz | Holbein | Duccio | Van der Weyden | Rembrandt | Heda | Mondriaan
Hals | Vermeer | Tjong-Khing | Van Haarlem | Weissenbruch | Voogd | Kruseman
Van Troostwijk | Platt | Rodríguez | Maris | Freud | Dalí | Leyster | Morisot | Picasso

IMMANUEL KANT

Lemniscaat

In samenwerking met: [Museum Boijmans Van Beuningen](#), Rotterdam; [Rijksmuseum Twenthe](#), Enschede; [Stichting Huis Bergh](#), 's-Heerenberg; [Mauritshuis](#), Den Haag; [Amsterdams Historisch Museum](#); [Rijksmuseum](#), Amsterdam; [Gemeentemuseum](#), Den Haag; [Frans Hals Museum](#), Haarlem; [Centraal Museum](#), Utrecht; [Groninger Museum](#), Groningen; [Scheringa Museum voor Realisme](#), Spanbroek; [Museum voor Schone Kunsten](#), Brussel; [Museum Ludwig](#), Keulen.

De uitgever heeft rechthebbenden voor zover bekend verzocht om toestemming voor publicatie. Wie desondanks meent rechten te kunnen doen gelden betreffende beelden in dit boek, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Omslagillustratie: Rembrandt van Rijn, *Het joodse bruidje* (ca. 1667).
Detail: zie hoofdstuk 7, p.68-74. Olieverf op doek, 121,5 x 166,5 cm,
Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

© 2009 Mieke Boon en Peter Henk Steenhuis
Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal
Nederlandse rechten Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2009
ISBN 978 90 477 0028 9
NUR 730 / 640

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk: Drukkerij C. Haasbeek b.v., Alphen aan den Rijn
Bindwerk: Callenbach, Nijkerk

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

Inhoud

Voorwoord	7	D	Metafysica	75	
Inleiding		8	Ruimte zonder diepte: <i>Compositie met rood, geel en blauw</i> (1927) van Piet Mondriaan	76	
Filosofie van het kijken: <i>Notion Motion</i> (2005) van Olafur Eliasson	10	9	Aanjager van de fantasie: <i>De grijze boom</i> (1911) van Piet Mondriaan	84	
A	Leren kijken	17	E	Ethiek en het zelf	91
1	Gevoel voor kunst kun je leren: <i>De tekenles</i> en <i>De muziekles</i> (beide uit 1808) van Louis Moritz	18	10	Weerzin tegen je eigen hypocrisie: <i>Groepsportret van de regentessen van het Oudemanshuis</i> (1664) van Frans Hals	92
2	De drang tot oordelen bederft het kijkplezier: <i>Portret van Richard Mabott</i> (1533), toegeschreven aan Hans Holbein de Jonge	26	11	Ingetogen ruziemaken: <i>De Staalmeesters</i> (1661-1662) van Rembrandt van Rijn	98
B	Religie	33	12	Innerlijke beschaving: <i>Het melkmeisje</i> (1658-1660) van Johannes Vermeer	104
3	Lijden en gratie: Een veertiende-eeuwse <i>Kruisiging</i> uit de school van Duccio di Buoninsegna	34	F	Het goede leven	115
4	Verdriet om het lot dat goede mensen treft: <i>De bewening van Christus</i> (ca. 1460) van Rogier van der Weyden	42	13	Kinderparadijs: Tekening van Thé Tjong-Khing uit het prentenboek <i>Tin Lin de reuzennis</i> (1989)	116
C	Waarnemen en kennis	49	14	Zondeval in stripvorm: <i>De zondeval</i> (1592) van Cornelis van Haarlem	122
5	De natuur op de snijtafel: <i>De anatomische les van Dr. Jan Deijman</i> (1656) van Rembrandt van Rijn	50	15	Paradijselijk roeien: <i>Landschap bij Noorden</i> (z.j.) van Johannes H. Weissenbruch	130
6	Het is allemaal misleiding van het oog: <i>Stilleven met vergulde bokaal</i> (1635) van Willem Claesz. Heda	60	G	Verlichting en Romantiek	137
7	Zo komt uit klodders en vlekken een gouden mouw te voorschijn: <i>Het joodse bruidje</i> (ca. 1667) van Rembrandt van Rijn	68	16	Kathedralen van bomen: <i>Italiaans landschap met parasoldennen</i> (1807) van Hendrik Voogd	138
			17	Truttige krullen, romantisch huwelijk: <i>Portret van Henriëtte Elisabeth Jacqueline Bienfait</i> (1852) van Jan Adam Kruseman	146

- 18 Hemels juichen en kalm respect: *Zelfportret* (1809) van Wouter Johannes van Troostwijk 152
- H Ethiek en de Ander 161
- 19 Ons oordeel komt onmiddellijk mee: *Meisjes in Cabrio* (2006), World Press Photo van Spencer Platt 162
- 20 Oog in oog met een hulpbehoevende: *Tenerife* (2006), World Press Photo van Arturo Rodríguez 168
- J Lichaam en geest 175
- 21 Koeien die samenvallen met zichzelf: *Landschap met koeien* (z.j.) van Willem Maris 176
- 22 Waarom is dit zo schokkend? *Naakt in rode stoel* (1999) van Lucian Freud 186
- 23 Demonen, demonen – tot de dood ons ervan verlost: *De bekoring van Sint-Antonius* (1946) van Salvador Dalí 194
- K Het vrouwelijke perspectief 203
- 24 Kijken en vergelijken: *De serenade* (1629) en *Man die een vrouw geld aanbiedt* (1631) van Judith Leyster 204
- 25 Het kunstenaarskarakter was een man: *Zomerdag* (1879) van Berthe Morisot 214
- L Anders kijken 223
- 26 Met andere ogen: *Musketier met zwaard* (1972) van Pablo Picasso 224
- Namen en begrippen 235
- Verantwoording 252
- Dankwoord 253
- Over de auteurs 255

Voorwoord

Museumbezoekers blijven gemiddeld negen seconden voor een kunstwerk staan. Ze komen aan, werpen een blik op het schilderij, spieken even naar een verklarend bordje en lopen daarna weer door. Af en toe zie je mensen voor een schilderij stilstaan, vaak met z'n tweeën. Een mooi gezicht. Ze blijven op een afstandje van het werk, ze kijken, wijzen, knikken, kijken opnieuw. De één vraagt, de ander antwoordt. Voorbijgangers werpen verstolen blikken, enigszins jaloers dat zij er niet in slagen zo lang naar een schilderij te kijken. Soms luisteren zij het gesprek af, net zo lang als de beleefdheid het toestaat.

Voor die voorbijgangers is dit boek gemaakt.

Iedereen beseft dat negen seconden te kort is om recht te doen aan een kunstwerk. Maar als je er langer bij stil wilt staan, hoe moet je dat dan doen? Kun je leren kijken? Jazeker, zo blijkt uit de gesprekken die wij in de afgelopen vier jaar hebben gevoerd over beeldende kunst. Zoals je opgewonden kunt raken van een mooie stelling als je geleerd hebt te schaken, zo kan een schilderij je (nog meer) raken als je hebt leren kijken.

Leren kijken, daar gaat het om in dit boek. Naar kleur, naar compositie, naar schaduw en licht, naar verflagen en vage belijningen. Toch is dit niet genoeg, want gevuld met kennis kun je nog steeds onaangedaan naar een werk staren. Om geraakt te worden heb je meer nodig. Dan moet je doordringen tot een

werk en, minstens zo belangrijk, het werk ook laten doordringen tot jezelf en je eigen manier van waarnemen. Op die manier kan zelfs een schilderij dat je eerst onaangedaan liet, een indringende betekenis krijgen.

In dit boek willen wij aan de hand van bekende en minder bekende meesters – van Rembrandt van Rijn tot zijn wat vergeten tijdgenoot Judith Leyster – laten zien hoe je met oog voor details, en met een aantal gerichte vragen in het hoofd, veel meer kijkmogelijkheden krijgt. We willen onderzoeken hoe het kijken zelf werkt, hoe onze blik beïnvloedt wat we ervaren.

Er gebeurt veel meer in het kijken dan we gewoonlijk beseffen. Staan wij wel zo vrij en objectief tegenover de wereld als we zelf denken? Nee, natuurlijk niet, zullen de meesten onder ons onmiddellijk antwoorden. Maar begrijpen we ook welke gevolgen dat heeft? Gevolgen voor wat we zien, hoe we denken en oordelen, hoe we beelden ervaren?

Veel vragen in dit boek gaan over het kijken naar beelden, over wat er te zien valt en hoe we dat kunnen ontdekken. De geschiedenis van de filosofie helpt ons daarbij. Die verwoordt ideeën van de cultuur waarin we zijn grootgebracht – een cultuur die op haar beurt van invloed is op de manier waarop wij kijken en ervaren. Dit is wat een filosofie van het kijken beoogt: wie meer ziet van zichzelf, ziet meer op de schilderijen, en omgekeerd.

Kijken naar kunst is een kunst – of althans een kunde, iets dat je kunt leren. Je kunt je oefenen in ‘het vermogen om datgene wat in geest of gemoed leeft of daarin gewekt is, tot uiting of voorstelling te brengen op een wijze die schoonheidsontroering kan veroorzaken’, zoals Van Dale het woord kunst omschrijft.

De lezer van dit boek zal merken dat wij niet hebben gestreefd naar een traditioneel overzicht van alle perioden uit de kunstgeschiedenis. We zijn niet op zoek naar kunsthistorische, maar naar filosofische ordeningsprincipes. Daarom gaan we kriskras door de eeuwen heen: van een eigentijds ‘waterwerk’ van Olafur Eliasson tot een gekruisigde Christus uit de veertiende eeuw, van het serene melkmeisje van Johannes Vermeer tot het confronterende naakt van Lucian Freud.

De kunstwerken in dit boek behoren voor het grootste deel tot de vaste collecties van Nederlandse musea. We hebben doelbewust niet – of niet alleen – gekozen voor de beroemde, gecanoniseerde kunstwer-

ken. Zo willen we laten zien dat bijvoorbeeld ook schilderijen uit de vroege negentiende eeuw, van Louis Moritz of Wouter Johannes van Troostwijk, de moeite waard zijn en de kijker aanmoedigen om langer dan negen seconden te blijven stilstaan.

Het ‘kijken naar je eigen kijken’ blijkt mogelijk te zijn vanuit verschillende filosofische perspectieven: vanuit waarneming en kennisleer, religie en metafysica, ethiek en antropologie, Verlichting en Romantiek, genderperspectief en moderne abstractie. Deze perspectieven liggen ten grondslag aan de indeling van het boek. Als je dit boek gelezen hebt, beschik je over een arsenaal van vragen waarmee je kunstwerken te lijf kunt gaan in een poging er contact mee te maken. Dit boek leert je je eigen oordeel uit te stellen en te kijken. Beschouwend te kijken. Naar kunst, naar jezelf, naar de wereld om je heen.

Enschede/Amsterdam, november 2008

[Mieke Boon, filosoof aan de Universiteit Twente](#)

Filosofie van het kijken

RENÉ DESCARTES